

Janna Reinsma

Culturele commons

Vormgeven van gedeeld cultureel goed

Hof ter Weyde, oogsteest ter gelegenheid van de tentoonstellingsopeningen *Evolved in shared relationships* door Alma Heikkilä en *Erfgoed (Agricultural heritage and land use)*, door The Outsiders, 2018. Fotografie: Xalil Abdullah

Twee Nederlandse kunstinitiatieven ontvouwen artistieke projecten waarbij *commons* centraal staan. Wat hebben kunst en *commons* met elkaar te maken en hoe komen kunstzinnige onderzoeken naar *commons* tot stand? Een gesprek met Jeroen Boomgaard (*Building an Urban Commons*) en Erik Uitenbogaard (*Casco Art Institute: Working for the Commons*).

In Amsterdam-Oost, waar op het driehoekige Zeeburgereiland druk gebouwd wordt, en in de Utrechtse Vinex-wijk Leidsche Rijn staan dit voorjaar projecten op stapel waarbij in, door en met kunst onderzoek wordt gedaan. De projecten staan los van elkaar, maar hebben veel gemeen. Ze komen voort uit nieuwsgierigheid naar nieuwe vormen van gemeenschappelijkheid of verbinding. Van beide staat hooguit een vertrekpunt vast, de uitkomst is nog ongewis. Het zijn projecten waarbij kunstenaars en *artistic researchers* de wijken ingaan en ter plekke nieuwe gemeenschappelijke ruimtes en ervaringen creëren. En daarop reflecteren – want hoe doe je dat eigenlijk, een gedeelde plek of iets anders gezamenlijks creëren?

Samenwerkplaats

De projecten op het Zeeburgereiland en in Leidsche Rijn draaien om wat je culturele *commons* kunt noemen. Of eigenlijk: om de vraag hoe je een gemeenschappelijke culturele plek of dienst of ander gedeeld goed kunt vormgeven.

Erik Uitenbogaard van Casco Art Institute merkt op dat het woord *commons* in het Nederlands helaas geen goed equivalent heeft. Om de betekenis van het soort *commons* waarmee hij werkt inzichtelijker en begrijpelijker te maken, bedacht hij de term samenwerkplaats. ‘Samenwerkplaats heeft het aantrekkelijke dat je weinig hoeft uit te leggen; iedereen weet wat een werkplaats is en wat samenwerken is. Het gaat over samen aan iets werken, zonder dat er meteen bezit geclaimd wordt en iets direct economische waarde toebedeeld krijgt.’

Uitenbogaard is *Head of diverse economies* bij Casco Art Institute, het Utrechtse kunstcentrum. ‘Wij zijn geïnteresseerd in kunst die zich verhoudt tot dingen die ertoe doen.’ Casco’s kritische blik op de maatschappij gaat gepaard met een kritische blik naar binnen – aan onderzoek naar hoe de kunstwereld en het eigen kunstinstituut functioneren. ‘Van oudsher geven kunstmusea en galeries kunst een podium in een expositieruimte. Dat is belangrijk, maar daarnaast kun je je afvragen: past het afdoende bij de veranderende samenleving?’ Uitenbogaard vindt dat kunstinstellingen te vaak top-down werken, waarbij niet de vraag maar het aanbod de programmering bepaalt. Hoewel er in de hedendaagse kunst veel aandacht is voor thema’s als inclusiviteit en diversiteit,

bereikt die maar een select aantal mensen. Een gemiste kans. ‘We weten dat er nog steeds veel publiek is dat categorisch niet in aanraking komt met kunst en zelfs denkt: dat is niets voor mij.’ Hij denkt dat *commons* in de poging dat te veranderen ‘een betekenisvolle rol’ kunnen spelen.

Een goed voorbeeld is het Casco-project rond Hof ter Weyde in Leidsche Rijn, dat in 2018 plaatsvond en dit voorjaar een vervolg krijgt. Hof ter Weyde is een ietwat vervallen boerderij, ingeklemd in de Vinex-wijk. Delen ervan gaan terug tot de 15de eeuw. Toen Leidsche Rijn werd gebouwd, werd de boer uitgekocht door de overheid. ‘Hoewel de buurt en het NS-station Terwijde hun naam eraan ontlenden, leefde de boerderij zelf niet meer.’

Casco Art Institute en kunstenaarscollectief The Outsiders namen hun intrek in de boerderij en gingen vanaf midden 2017 op onderzoek uit. Ze openden de deuren voor omwonenden, om kennis te komen maken, een praatje aan te knopen, ideeën en verhalen uit te wisselen. Wat is de betekenis van de boerderij op die plek, nu? Wie wonen er nu en wat is een boerderij nog zonder grond en boer? Waar komt tegenwoordig het eten voor Leidsche Rijn vandaan, nu het niet meer ter plekke geproduceerd wordt? Mensen uit de omgeving werden bij dit onderzoek betrokken en organiseerden zelf en samen met de kunstenaars van alles.

‘Wat er precies ging gebeuren, was een groot raadsel. Maar laat kunstenaars los en er gebeurt iets,’ aldus Uitenbogaard. Er kwamen workshops, markten met biologische producten, een tweedehandswinkel, een werk- en een tentoonstellingsruimte. Er werd een moestuin aangelegd, vee gehouden, hop gekweekt en bier gebrouwen. ‘De boerderij werd een vorm van gezamenlijk bezit dat gezamenlijk gebruikt werd. Dat maakte ook zichtbaar dat er aan zo’n gezamenlijkheid behoefte was, of dat die in elk geval goed beviel.’

Cultuurkeet

Het Amsterdamse kunstinitiatief en -onderzoek *Building an Urban Commons*, waaraan Jeroen Boomgaard (lector Kunst en de publieke ruimte aan de Gerrit Rietveld Academie) samen met Jurgen Bey en Jaap Vinken (respectievelijk directeur van het Sandberg Instituut en beleidsmedewerker onderzoek aan diezelfde academie) leiding geeft, heeft een andere voorgeschie- →

denis. Gebiedsontwikkelaar Bouwfonds Property Development (BPD) benaderde het Amsterdam Research Institute for the Arts and Sciences (ARIAS),¹ waarvan Boomgaard programmamanager is. BPD zocht samenwerkingpartners voor een experiment op het Zeeburgereiland met woningen waar delen centraal staat. In hun drie nog te bouwen woonblokken Woon&, naar ontwerp van architectenbureau Arons en Gelauff, zijn op de begane grond multifunctionele *commons*-ruimten gepland, die onder meer dienen als atelier, werk- en winkelruimte. Daarnaast gaan de toekomstige bewoners elektrische auto's, fietsen en andere voorzieningen delen.

BPD is gebiedsontwikkelaar. Dat betekent dat de focus niet alleen op de realisatie van vastgoed ligt, maar ook op de relatie tussen gebouw(en) en gebied. De kwaliteit van de leefomgeving staat daarbij voorop. Nieuwe woonvormen, zoals Woon&, zijn een voorbeeld van hoe het bedrijf inspeelt op veranderingen in de samenleving en daarbij het experiment niet schuwt.

De centrale vraagstelling van het project is hoe kunst en design concreet kunnen bijdragen aan de stad van de toekomst. Een toekomst die bepaald zal worden door de nieuwe (deel)economie, die een nieuwe *commons* vergt. Boomgaard ziet interessante mogelijkheden: 'Kunnen we niet een onderzoeks- en presentatietraject opzetten dat ter plekke reflecteert op wat die *commons* eigenlijk zijn? En op wat de rol van kunst en design daarin kan zijn?' Het mondt uit in een groot opgezet project waaraan de Rietveld Academie, het Sandberg Instituut en de Universiteit van Amsterdam meedoen. Studenten van de tijdelijke Sandberg-master The Commons Society doen vanaf vorig najaar twee jaar artistiek onderzoek naar *commons*. Op het bouwterrein komt een speciale cultuurkeet waar dat onderzoek kan worden uitgevoerd, waar ook bouwafval creatief kan worden hergebruikt en waar je kunt samenkomen en discussies en presentaties kunt houden. Daarvoor zullen ook kunstenaars van buiten worden aangetrokken. Tot slot zijn er verschillende onderzoeken gestart, onder meer over de verwachtingen van alle partijen en stakeholders in het ontwikkelgebied, over hoe men er met elkaar zal wonen en omgaan en naar wat *commons* op het Zeeburgereiland op langere termijn kunnen inhouden.

Het idee van een cultuurkeet maakt nieuwsgierig. Boomgaard: 'Wat er in de keet gaat gebeuren ligt nog helemaal open. Wat wel zeker is, is dat het een onderzoek en reflectie wil zijn op zo'n gebouw dat inzet op deelcultuur, iets wat tegelijkertijd een ideologische en commerciële kant heeft. We willen ook proberen de bestaande buurtbewoners erbij te betrekken. BPD heeft een flink bedrag toegezegd om het traject mogelijk te maken en de afspraak is dat uit het project een kunstwerk voor Woon& voortvloeit. Wat dat wordt, weten we nog niet precies. Het resultaat kan ook iets heel anders zijn dan een concreet werk: een presentatieplek bijvoorbeeld, of een andere invulling van een van die gemeenschappelijke ruimten. Omdat het een onderzoek is, houden we dat graag open.'

Vragen waar Boomgaard benieuwd naar is, zijn bijvoorbeeld: Wanneer wordt een gemeenschappelijke ruimte méér dan een plek waar goederen of diensten gedeeld worden? Meer dan een plek waaruit iedereen 'economisch' voordeel haalt? Hoeveel wil men delen en met wie? Mogen niet-bewoners ook meedoen? Of wordt het een creatieve huiskamer waarover de VvE beslist? Hoe voorkom je dat mensen te veel regels opstellen en alle creativiteit gesmoord wordt? En ten slotte: kun je er met kunst- en designprocessen voor zorgen dat alles een zekere openheid, gastvrijheid en creativiteit behoudt zodat, in de woorden van Boomgaard, ook 'het niet-vastgespijkerde een kans krijgt'?

Mede mogelijk gemaakt door...

Zowel het *commons*-project op het Zeeburgereiland als het vervolproject van Casco Art Institute op Hof ter Weyde zijn spannend en open. Hoe krijg je de financiering rond als van tevoren zo weinig vaststaat over vorm en inhoud? Het Zeeburgereilandproject krijgt grote financiële steun en vrijheid van BPD. In constante dialoog met de opdrachtgever krijgt het steeds meer vorm, waarbij BPD én de leiding van *Building an Urban Commons* als het ware samen co-regie voeren. Daarnaast wordt subsidie aangevraagd bij het Amsterdams Fonds voor de Kunst (AFK) en de gemeente.

Casco Art Institute heeft een ander financieeringsmodel. Het bestaat dankzij steun van de gemeente, het Mondriaan Fonds en project-subsidies van fondsen en andere partijen, zoals

Stichting DOEN. Hoe stel je subsidieaanvragen op voor projecten als Hof ter Weyde, waar de uitkomst nog compleet openligt? En hoe verantwoord je uitgaven waarvan het resultaat misschien niet zichtbaar of meetbaar is? Uitenbogaard beaamt dat dit lastig is. ‘Aan de gemeente en fondsen moeten we vaak uitleggen hoe kunstinstututen zoals Casco aan het veranderen zijn en dat er dus niet alleen geld moet naar bijvoorbeeld exposities, maar ook naar het onderzoek van de rol van kunst en kunstinstututen in onze samenleving. Dat wordt uiteindelijk meestal wel begrepen.’ Niet altijd: het Mondriaan Fonds wees eind 2017 een subsidieaanvraag grotendeels af omdat het ‘onvoldoende vertrouwen in de resultaten had’, aldus Uitenbogaard. ‘De logische vraag naar hoe projecten rond *commons* zich tot geld verhouden ligt terecht op tafel. Voorlopig zijn subsidies nodig. Tegelijkertijd gaat het ons om dingen die zich niet in geld laten uitdrukken. Bij wat je wilt bereiken, is geld helemaal niet altijd nodig. Ik ben niet voor niets *Head of diverse economies!* Bij Hof ter Weyde waren ontzettend veel mensen betrokken, gewoon uit nieuwsgierigheid, uit persoonlijke belangstelling, uit de wens zich op een nieuwe, andere manier met hun omgeving te verbinden.’ Ze stelden grond beschikbaar, werkten mee in de moestuin et cetera. Bij alle bezigheden, gesprekken en workshops leerden ze kunst, de burens en de buurt beter en anders kennen.

De wat saaie, praktische vraag naar financiën windt Uitenbogaard zichtbaar op. ‘We moeten voorbij dat monetaire denken raken. Het neoliberalistische systeem is knoerhard aan het vastlopen. De kunsten zijn een goede plek om alternatieven te onderzoeken en te pionieren, met vallen en opstaan. Dat klinkt heel idealistisch en utopisch, maar volgens mij is het werkelijk nodig en kan kunst een gidsfunctie vervullen. Kunstenaars zijn wat ik noem “onbewust bekwaam” in het onderzoeken en ontdekken van nieuwe mogelijkheden, dwarsverbanden en verbindingen.’

Ook Jeroen Boomgaard laat de term neoliberalisme vallen. ‘Het werken met *commons* en het denken erover vormen een poging de totale economisering van alles, die het gevolg is van neoliberalisme, een tegenwicht te bieden. Het lastige is dat die *commons* zelf ook regelmatig in economische termen worden gedefinieerd of worden ingekapseld, omdat het neoliberalisme

Terrein voor de cultuurkeet bij het project Woon&, Zeeburgereiland, Amsterdam. Fotografie: Emily Huurdeman

elk tegengeluid graag toe-eigent en opslokt. Een modewoord als deeleconomie spreekt boekdelen.’

Hij ziet eveneens een speciale rol weggelegd voor kunst en design in het denken over en werken met *commons*. ‘In stedelijk ontwerp zie je bijvoorbeeld dat de stadsplanners en ecologen weinig samenwerken en verschillend denken

over gebouwen en bewoners. Ik denk dat kunstenaars in staat zijn dat te doorkruisen en verbindingen te leggen die niet voor de hand liggen. Dit kan nieuwe vormen van denken en handelen, en een nieuwe blik op de omgeving en de werkelijkheid opleveren.’

Geen lage verwachtingen. Boomgaard lacht. ‘Nee! Als het alleen ging om “de buurt een beetje opleuken” zou ik mijn tijd wel ergens anders aan besteden.’ ●

Noot

- 1 ARIAS is een onderzoeksinstituut waarin Amsterdamse kunstacademies en hogescholen samenwerken met de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten (AHK), Gerrit Rietveld Academie, Hogeschool van Amsterdam (HvA), Universiteit van Amsterdam (UvA) en Vrije Universiteit (VU). Zie ook www.arias.amsterdam.

Janna Reinsma is freelance cultuurjournalist en redacteur